

9. Zholtovs'kyi, P. (1983), Khudozhnye zhyttya na Ukrayini v XVI–XVIII stolittiyakh [The art life in Ukraine in XVI–XVIII centuries], Naukova dumka, Kyiv. (in Ukrainian).
10. Zatenats'kyi, Ya. (1965), Ukrayinske mystetstvo pershoi polovyny XIX stolittya [Ukrainian art of the first half of XIX century], Mystetstvo, Kyiv. (in Ukrainian).
11. Karpov, V. (2007), Kharkovskaya staryna. Yz vospomynanyy starozhyla [Kharkiv's antiquity. From the memories of an old-timer] Khar'kovskyy chastnyi muzey horodskoy usad'by, Kharkiv. (in Russian).
12. Kyrsanova, R. (1989), Rozovaya ksandreyka y dradedamovyi platok. Kostyum – veshch i obraz v russkoy literature XIX veka [Pink ksandreyka and dradedamovy handkerchief. Costume – thing and the image of Russian literature of the XIX century], Knyha, Moscow. (in Russian).
13. Lazarevskyy, O. (1882), Antique Malorossyyan portraiture, Kievskaya staryna [Kievan antiquity], type. TG Korchana-Novitskago, Kiev, no. 5 Vol. 2, pp. 337–342. (in Russian).
14. Lazarevskiy, O. (1882), Antique Malorossyyan portraiture, Kievskaya staryna [Kievan antiquity], type. TG Korchana-Novitskago, Kiev, no. 10 Vol. 4, pp. 173–175. (in Russian).
15. Lebedev, A. and Perevezentseva, N. (1995), Prymytyv v Rossyy XVIII–XIX vek: Ikonopis. Zhyvopis. Hrafika [Primitive in Russia XVIII–XIX century: Iconography. Painting. Graphic], Iskusstvo, Moscow. (in Russian).
16. Mertsalova, M. (1972), Istoriya kostyuma [The history of costume], Lehprombytizdat, Moscow. (in Russian).
17. Redin, E. (1903), Albom vystavky XII arkhelohycheskoho siezda v h. Kharkove [The album of the exhibition of XII Archaeological Congress in Kharkov], Typo-lytorhafyya N. Y. Hrosman i H. A. Vendelshteyn, Moscow. (in Russian).
18. Ruban, V. (1990), Zabytye imena: Rasskazy ob ukrayn'skykh khudozhnykakh XIX–XX v. [Forgotten names: Tales of Ukrainian artists in the XIX–XX cent.], Naukova dumka, Kyiv. (in Russian).
19. Ruban, V. (1986), Ukrayinskyy portretnyy zhyvopys druhoyi polovyny XIX – pochatku XX stolittya [Ukrainian portrait painting of the late XIX – early XX century], Naukova dumka, Kyiv. (in Ukrainian).
20. Ruban, V. (1984), Ukrayinskyy portretnyy zhyvopys pershoi polovyny XIX stolittya [Ukrainian portrait painting of the first half XIX century], Naukova dumka, Kyiv. (in Ukrainian).
21. Shevnyuk, O. (2008), Istoriya kostyuma [The history of costume], Znannya-Pres, Kyiv. (in Ukrainian).

УДК 7.047“18”

Віта Лотоцька

АРХЕТИПИ ІДЕАЛЬНОГО ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕЙЗАЖІ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто образ ідеального довкілля в українському пластичному мистецтві XIX ст. шляхом виокремлення та аналізу архетипових образів у творах пейзажного жанру. Охарактеризовано систему образів культурного ландшафту з точки зору відображення в них українського просторового архетипу. Встановлено, що образне втілення національної самосвідомості відіграло ключову роль у формуванні ідеального образу довкілля у пейзажних творах українських митців XIX ст.

Ключові слова: *природа, архетип, пейзаж, ідеальне довкілля, культурний ландшафт.*

**АРХЕТИПЫ ИДЕАЛЬНОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
В УКРАИНСКОМ ПЕЙЗАЖЕ XIX ВЕКА**

В статье рассмотрено образ идеальной окружающей среды в украинском пластическом искусстве XIX в. путем выделения и анализа архетиповых образов в произведениях пейзажного жанра. Охарактеризовано систему образов культурного ландшафта с точки зрения отражения в них украинского пространственного архетипа. Установлено, что образное воплощение национального самосознания сыграло ключевую роль в формировании идеального образа окружающей среды в пейзажных произведениях украинских художников XIX в.

Ключевые слова: природа, архетип, пейзаж, идеальная окружающая среда, культурный ландшафт.

Vita Lototska

**ARCHETYPES OF THE IDEAL ENVIRONMENT
IN UKRAINIAN XIX CENTURY LANDSCAPE PAINTING**

This article deals with the image of the ideal environment in the Ukrainian plastic arts of the nineteenth century that was singled out by the means of isolation and analysis of archetypal images in the works of the landscape genre. The system of cultural landscape images is characterized from the point of view of the Ukrainian spatial archetype. It is stated that the imaginative implementation of Ukrainian identity played the key role in forming the image of the perfect surrounding in landscape works of nineteenth-century Ukrainian artists. Exploring art dedicated ideal environment created by national and professional artists, who have made a significant contribution to the formation of the national culture will identify key ideological and artistic and aesthetic basis of their creativity.

In order to trace the perfect surrounding image in the Ukrainian plastic arts of the nineteenth century we study the works of the landscape genre not thinking of the landscape as the exterior appearance of some area but as a concept that belongs to the cultural sphere. In the meaning of the cultural landscape concept, which is based on the interaction of culture and nature, we are interested in the statement that as landscape symbols carry ideals and values of culture, the image of the perfect surrounding of any age is founded on the cultural landscape. Picturesque Ukrainian landscapes got attracted attention of many artists only with the reinforcement of realistic tendencies in the nineteenth century, when profound changes in the reproduction of nature took place. In the article the natural environment is considered as an important factor of formation of the world view of the Ukrainian people and the image of the ideal environment in the Ukrainian plastic arts of the nineteenth century.

In the artists' conceptual picture of the world one can identify images that acquire symbolic meaning. In particular, the characteristics of the natural landscape in its perception by the Ukrainians formed the basis of archetypal motifs of a steppe, a road, a windmill, a river, a house, which form the image of the ideal environment in the Ukrainian plastic arts of the nineteenth century. Besides, folk imagination tends to poeticize nature, when trivial is considered as superb. Therefore the artists of the nineteenth century finely feeling beauty of the Ukrainian landscape and trying to find harmony in trivial things formed the system of images of the Ukrainian cultural landscape.

Key words: nature, archetype, landscape, ideal environment, cultural landscape.

Постійність та сприятливість природного оточення, в якому відбувалося становлення українського етносу, сприяли формуванню гармонійних стосунків українців з довкіллям. Як слушно зазначає М. Боровський: “Український народ завдячує своїй природі, її впливові, зв’язку з нею, з своєю землею – всі духовні, мистецькі, національні скарби... з цієї природної школи вийшло наше багате мистецтво, краса і гордість нашого народу. Народ скористав з благ природи і створив свою окремішню культуру” [1, с. 46–47].

Співіснування з природою лежить в основі українських звичаїв, світогляду, мистецтва і культури. У спостереженнях щодо світоглядних особливостей українського народу І. Нечуй-Левицький зазначав: “Всі образи для своєї релігії давні українці мусіли брати з природи, котра обгортувала їхнє життя з усіх усюдів...” [23, с. 4]. Релігійні уявлення давніх слов’ян, джерелом походження для яких стало природне середовище, зумовили те, що степи, ліси, ріки, луки є значимими для українця, сповнені особливим, сакральним змістом. Таке світосприйняття українців, тісно пов’язане зі світом природи, характеризується ставленням до неї як до впорядкованої та організованої цілісності. Це й робить природу чи не головним об’єктом художнього втілення. Образи природи, які виникали в процесі творчої діяльності людини, ставали архетиповими, а простір – сакралізованим.

Різноманітні природні ландшафти як об’єкт захоплення та джерело натхнення нерідко відображалися у творах талановитих митців і сьогодні демонструють не лише зафіксований у часі поточний стан ландшафтів (пейзаж як зображення реальності), але й тогочасні уявлення людей про них (пейзаж як образ і ідеал). Підтримуємо думку Л. Савицької, що саме зображення природи, головні риси якої залишаються незмінними протягом сторіч, дає змогу простежити розвиток художньої образності, зрозуміти сенс та форми втілення національного світобачення [26, с. 5]. Адже кожен тип пейзажу відображає не тільки внутрішні переживання, духовні прагнення, естетичні уявлення та систему духовних цінностей художника, а й ті зміни, які відбувалися у сприйнятті природи, в характері суспільних пріоритетів у процесі духовного розвитку. “Ніхто ніколи не сприймає чисту позаісторичну природу. На ній завжди лежить густий шар інтуїції певної епохи...” [19, с. 129]. Таким чином, у процесі історичного розвитку в суспільній свідомості тієї чи іншої культури формується певний ідеальний образ-архетип довкілля.

Вбачаючи красу рідної природи не у виняткових її краєвидах, а в звичайних буденних мотивах, близьких і знайомих кожній людині [13, с. 27], українські художники, вслід за західно-європейськими, поєднували реальні зображення навколишньої природи з образами-архетипами.

Особливості розвитку пейзажної традиції в українському мистецтві ХІХ століття висвітлено як у багатьох працях з історії українського мистецтва узагальнюючого характеру (А. В’юник, П. Говдя, А. Жаборюк, В. Касіян, Д. Кривавич, Б. Лобановський, В. Овсійчук, Д. Степовик, Ю. Турченко), так і в дослідженнях, що стосуються художнього життя в окремих регіонах України (С. Король, Б. Мисюга, Л. Савицька, Н. Сапак), а також у наукових працях, присвячених творчості провідних художників (В. Афанасьєв, І. Огієвська, Я. Нановський). Проте доводиться констатувати, що у мистецтвознавчій літературі вкрай мало досліджень, присвячених аналізу ландшафтних символів, що набули архетипного значення в українському пластичному мистецтві ХІХ ст. Тому доводиться скористатися доробком дослідників, які розглядають архетипи в ракурсі вивчення фольклористики, літературознавства (О. Боронь, Л. Генералюк, І. Ткаченко), філософії (В. Даренська, Л. Миколаєнко, П. Ямчук), аналізу українського менталітету (М. Боровський, Д. Чижевський).

Метою дослідження є розгляд образу ідеального довкілля в українському пластичному мистецтві ХІХ ст. шляхом виокремлення та аналізу архетипових образів у творах пейзажного жанру (на матеріалах Центральної України).

З метою простеження ідеального образу довкілля в українському пластичному мистецтві слід розглядати роботи пейзажного жанру не у розумінні реального ландшафту як зовнішнього виду певної території, а як поняття, пропущеного крізь призму людських цінностей, ідеалів, що належить до поля культури. Інтерпретуючи поняття ландшафту, науковці дедалі частіше сходяться на розумінні ландшафту як продукту освоєння певною культурою конкретного фізичного простору, який не лише містить культурні елементи як свої складові, а сам є культурним артефактом, формою культури [7, с. 18]. У контексті концепції культурного ландшафту, в основі якої покладена взаємодія культури і природи, цікавим є твердження про те, що, оскільки ландшафтні символи несуть у собі ідеал і цінності культури і культурний ландшафт є частиною спадкової пам’яті колективу, то саме в культурному ландшафті будь-якої епохи закладений образ ідеальної природи [16].

Мальовничі українські краєвиди потрапили в поле зору багатьох художників лише з посиленням реалістичних тенденцій у XIX столітті, коли відбулися глибокі зміни у відтворенні природи [18, с. 5–6]. Усвідомлення людиною своїх зв'язків з природою в епоху романтизму набуло нового звучання завдяки тому, що докорінно змінилися концепції як людини, так і природи [8, с. 89]. Тогочасними художниками відтворювався не просто якийсь конкретний пейзаж, а створювався образ батьківщини, з її національними рисами, адже саме в романтизмі відбувається “справжнє відкриття образу національної природи” [17, с. 93].

У контексті відтворення ідеального образу українського довкілля особливого значення набувають твори Тараса Шевченка, у яких відображене цілісне бачення української природи, зафіксовані саме узагальнені, найголовніші її риси. Зокрема, художник оперував етноконцептами, які сформували особливе явище архетипного пейзажу: “Дніпро”, “степ”, “могили”, “шлях”, “вітряк”, “хата”, “сад”. Улюбленим пейзажним мотивом Т. Шевченка є береги річок, ставків, дерева, обриси яких профілюються на тлі водної гладіні, околиці сіл [5, с. 21] (“У Києві” (1844), “Андруші” (1845), “На Орелі” (1845), “Хутір на Україні” (1846)). Сакральна образність природного довкілля його творів, а також особливе натурфілософське осмислення ним природних станів та явищ і їх художньо-образне відтворення значною мірою вплинули не лише на формування ментальних та предметно-буттєвих характеристик народу, а й заклали в наступних поколіннях “світоглядний контент українськості” [24, с. 230]. Серед пейзажів Т. Шевченка є також і панорамні. Зокрема, своєрідність українського ландшафту підкреслена в роботах епічного характеру, виконаних у графічних техніках акварелі та олівця (“Чигирин з Суботівського шляху” (1845), “Чумаки серед могил” (1846), “На Орелі (село)” (1845), “Коло Седнева” (1846)).

Варто зазначити, що панорамний пейзаж є одним із різновидів архетипного пейзажу і орієнтований на далину, котра в символічному плані унаочнює ідею свободи, необмеженості духу, а в ширшому сенсі символізує етнічну пам'ять, що сягає глибин віків [6, с. 42].

Зображення широких просторів є одним із ключових образів художньої картини світу українських митців. Так, панорамні живописні та графічні пейзажі Г. Дядченка “Вечірнє небо”, С. Васильківського “Залишки вікового лісу” (1897), К. Крижицького “Україна. Пейзаж”, О. Кунавіна “Вигляд України” (1800-і), В. Орловського “Вид на Україні” (1883), І. Соколова “Український пейзаж” (1857), К. Трутовського “Україна”, в яких показано широчінь землі, неосяжність відкритих далей втілюють відчуття безмежного простору, спокійних ритмів, розкривають багатоманітність природи, масштаби степів, полів, образи річкових долин, берегів, лугів, лісів. Масштабність зображуваного простору, широка панорамна композиція наповнюють відчуттям величі природи – саме такий погляд на пейзаж став основою узагальненого образу рідної землі.

У спостереженнях Д. Чижевського про вплив природи України на формування українського світогляду відзначається, що психічний склад українців формувалася під впливом степового ландшафту: “Почуття безмежної могутності, безмежної величі, що його викликають ліс, море чи гори, народжуються і степом, де широта і політ краєвиду поєднуються з пишним проявом життя природи; естетичні та релігійні почуття, як і філософське усвідомлення, власне і виростають на основі степових краєвидів” [30, с. 40].

На думку Л. Миколаєнка, дослідника естетичності степу та його художнього сприйняття, саме цей архетип є головним етнічним архетипом українців [20, с. 29]. Невипадково степова природа знаходить своє відображення у творчості багатьох українських майстрів пейзажного жанру (С. Костенко “Степ” (1888), А. Куїнджі “Осінь. Степ” (1875), “Захід в степу” (1900), С. Світославський “Вечір у степу” (1890-і)).

Відомо, що тема степу набула самостійної вартості в епоху романтизму. Саме в цей період, коли склалося нове відчуття природи, в образі степу романтики “відкрили епічність і водночас високий ліризм, образно-художню пластичність і здатність поєднуватися зі складною проблематикою історичного або ж філософічного плану й тим самим представили світу один з найпрезентативніших образів нашого краю” [3, с. 132].

В українському пейзажному живописі “художником неба та степу, їх поетом і співцем” вважають С. Васильківського, панорамний краєвид якого “дуже часто “населений” постатями –

селян, козаків, жінок, дітей. Це не стафаж, а частка світу, українського макрокосму, про який ще Т. Шевченко сказав: “Я не люблю пейзаж, не зігрітий присутністю людини...” [10, с. 12].

Степовими просторами захоплювалися не лише українські художники. Зокрема, Б. Мисюга, простежуючи витoki малярської традиції зображення краєвиду у мистецтві Галичини, в дослідженні згадує про польських живописців Я. Станіславського та Л. Вичулковського, які, мандруючи Україною у 1890–1900-х роках, “відкрили для польського мистецтва феномен українського краєвиду”. Одним із чинників формування епічного пейзажу нового типу стала гіперболізація у їхніх етюдах просторової неосяжності рівнинних просторів. “Багатоплановий вид українського степового ландшафту, його характерні типологічні характеристики місцевої флори (квітучі трави ромену, соняхи), особливості народного будівництва (дерев’яна стодола під солом’яною стріхою), типовий характер повітряного простору (вітрянє небо) – складають збірний образний символ Української Землі початку ХХ століття у творач Я. Станіславського”, – зазначає автор [21, с. 38].

На думку дослідників, довершену художню модель степу як знаково-національного елемента українського пейзажу створив Т. Шевченко, у творчості якого цей образ є невід’ємним і незмінним елементом картини світу як сакральньо-духовного світоглядного універсуму української нації [29, с. 81]. Неодмінним атрибутом степу в Т. Шевченка є воля, втілена в безмежжі простору [2, с. 52].

Феномен мандрівництва як своєрідної форми світогляду притаманний українській культурі ще з давнини. В українській культурі безмежний простір, в якому немає перешкод для пересування, часто уявляється як воля, яку особливо відчували чумаки, мандруючи українськими степами [25, с. 219].

Яскравим прикладом втілення мотиву шляху є живописні та графічні краєвиди І. Айвазовського “Чумацька валка” (1862), А. Куїнджі “Чумацький шлях у Маріуполі” (1875), Т. Шевченка “Коло Седнева” (1846), в яких враження безмежності шляху створює розміреність руху чумацьких валок. І навіть тоді, коли чумаки зображені під час відпочинку (В. Орловський “Відпочинок у степу” (1844)), все ж виникає відчуття руху, що підсвідомо пов’язано з безкінечністю дороги, що веде у далечинь.

Проте шлях-дорога символізують не лише рух чи переміщення у просторі, а й зміну внутрішнього світу особистості, перевтілення, входження в нове середовище, що відкривається на новому місці. Життя людини у мистецьких творах часто уподібнюється до символічного шляху чи дороги, на яких людині треба подолати певні перешкоди та труднощі. Образи становлення, вдосконалення, розвитку наділені, як відомо, сакральним змістом. Художники, черпаючи натхнення в сокровених мотивах шляху, дороги, в образному вигляді відображали своє уявлення про життя як рух і розвиток. Символічність шляхів та доріг формують також уявлення про просторово-часові категорії.

У такому аспекті цікавою є картина В. Штернберга “Вітряки в степу” (1837), в якій, відтворюючи своєрідність української природи, художник зображує дорогу і на ній самотню постать селянина, який спокійною ходою віддаляється, на тлі неосяжності рівнинного краєвиду з вітряками. Епічність твору посилюється завдяки низькій лінії горизонту і майстерно зображеному небу.

Варто відзначити, що пейзажі з млинами відображають ще один окремий тип культурних ландшафтів. Як відомо, масового поширення у забудові сільських поселень на початку ХІХ століття набули саме вітряні млини, на противагу водяним, що переважали до того часу. Ставши символом українського сільського краєвиду, вітряки відігравали важливу роль не лише у господарській діяльності, але й у розвитку духовного життя народу, створюючи певне культурне середовище. Як поєднання вічного (символ руху) та земного (хліборобська праця, врожай), вітряки органічно увійшли в побут українського народу, захоплюючи своєю величністю і таємничістю, що пов’язано зі своєрідним культом хліба. В історично-етнографічній розвідці М. Сумцова зазначається, що “в хазяйстві і краєвиду українському не останнє місце займають і вітряки та водяні млини... вітряки стоять на взгір’ях, на просторі, являються покрасою краєвидів, вельми улюблені художниками...” [28, с. 126].

Саме тому вітряки як традиційний елемент української народної культури стали об'єктом відтворення в мистецтві XIX ст. Формуючи краєвид українського села, вітряки, споруджені на відкритих місцях, околицях села, в полі, втілюють у нерухомому стані величний спокій (І. Айвазовський “Млин на березі річки. Україна” (1880), “Вітряні млини в українському степу при заході сонця” (1862), П. Левченко “Вітрячок на горі”). Зображення млина на передньому плані та широкої і далекої перспективи у картині В. Орловського “Український пейзаж з вітряним млином” (1882) створює узагальнений образ культурного ландшафту. Цікавим є образ вітряків, який подає М. Стельмах: “...сизі від негоди, вітряки, ці добрі душі українського степу, що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі... основою, хрестовиною тримаються чорної, репаної землі, а крилами жадають неба...” [27, с. 496].

Одним із прикметних образів у картинах пейзажного жанру є образ селянської хати, зображення якої стало знаковим символом народного життя в українському мистецтві. Серед чинників, що визначають сакральність простору хати в традиційній українській культурі, В. Даренська виділяє сприйняття хати як джерела релігійного виховання і духовного натхнення [8, с. 25]. Зокрема, осмислення образу хати як однієї із базових духовних категорій помітне у сакралізованому образі-символі хати у творчості Т. Шевченка, прирівнюваної ним до земного раю: “В хаті, як у раї!” [2, с. 71].

У роботах художників бачимо чимало зображень українських хат, які приваблюють відчуттям затишку та мальовничістю. Як правило, українська хата зображена у весняну чи літню пору, серед мальовничої зелені садів (П. Левченко “На Україні” (1907), В. Маковський “Український пейзаж з хатами” (1901), І. Репін “Українська хата” (1880), М. Ткаченко “Весна” (1906)), “біля будинку віє настроєм сільської ідилії – однієї з найхарактерніших рис українського мистецтва” [9, с. 64].

Сад, поруч із образом хати, виступає неодмінним компонентом українського пейзажу, виражаючи характерну для української національної традиції нероздільність буттєвих обширів хати і саду, що втілюється у неординарному концептуальному розумінні саду в хаті [31, с. 95]. Тому для українського світосприйняття характерною є сакралізованість не лише хати, а й саду як місця для роздумів, відпочинку, спілкування з Богом. В одному із енциклопедичних видань навіть подано мотив змалювання “раю як хати-саду” поруч із поширеним мотивом “раю як саду” [4, с. 416].

Увираження образу хати у творах художників досягається шляхом підсилення її контрастності спекотним сонцем (С. Васильківський “Весна на Україні” (1883), В. Орловський “Хата” (1875)) чи при його заході на тлі густої зелені (А. Куїнджі “Вечір на Україні” (1878), К. Крижицький “Вечір на Україні” (1901)). Як писав О. Довженко: “Напишу я слово про хату... Білу, з теплою солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом, архітектурну праматір пристанища людського... Білу і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі руки, а сама природа” [12, с. 454]. Досліджуючи традиції української архітектури, І. Дида виділяє природу як складовий її компонент, наголошуючи, що у формуванні традиційного життєвого середовища українців природні елементи відіграють таку саму роль, як і ті, що створені людиною [11, с. 110].

Загалом, простежуючи феномен дому, дослідники простежують тенденцію досліджень житла не лише як об'єкта матеріальної культури, а як символічного простору. Так, І. Мойсеїв підкреслює, що “у ході формування свідомості хата виступає спершу як синкретичне уявлення-ставлення і міфологема-символ, далі – як образ і знак, нарешті, особливо впродовж останнього століття – як ідея, ідеологема, концепт, принцип, моральна засада, естетичний критерій, світоглядна категорія” [22, с. 152].

Водні і прибережні ландшафти посідають чільне місце у творчості українських художників. Це не випадково, адже саме з водою, яка є першоелементом у сприйнятті сакральності природи, пов'язане усе життя людини. В українців вода є символом плинності, і водночас оновлення, очищення і не лише тілесного, а й духовного, оскільки з нею пов'язаний обряд хрещення.

Образ води у творчості українських художників не обмежується лише поетизацією природи, а є складним та багатоплановим семантичним комплексом, вартий філософського осмислення. Стихія води втілена в образах річки, озера, джерела, моря у творах багатьох українських митців.

Для мешканців території України з давніх часів “найперше значення мав Дніпро, бо мережею своїх приток обгортав мало не цілу Україну і злучував усі українські землі в одну цілість” [14, с. 10].

Досліджуючи вплив річки Дніпро на формування культури та традиційного світогляду, Д. Кітов сформулював наукову гіпотезу про Дніпро як головний сакральний символ українців, дійшовши висновку про те, що Дніпро належить до архетипових явищ, які становлять константну основу етнічної культури українців [15]. Ввійшовши в систему головних цінностей, Дніпро відображається у всій своїй повноті та величі, формуючи національні ідеали.

Образ Дніпра, ставши об’єктом пильної уваги художників, втілювався у багатьох живописних і графічних роботах, що свідчить про співвідношення його образу з чимось значно більшим, ніж звичайна ріка.

Могутність та сила образу Дніпра породжує відчуття спокою, величі та таємничості, що панує в природі (С. Васильківський “Дніпровські плавні” (1896), С. Костенко “Вечір над Дніпром” (1891), А. Куїнджі “Дніпро вранці” (1881), М. Мурашко “Над Дніпром” (1890-ті), В. Орловський “Дніпро” (1882)). Дніпро як уособлення надзвичайних сил рідної природи, а також контрастні зміни його стану породжують побожну повагу.

За словами Д. Кітова, Дніпро є живою пам’яткою української культури, за допомогою якої утверджується співвідношення існування “початкового” часу з часом життя наступних поколінь. Саме у такий спосіб, вважає автор, “минуле певною мірою сприймається як існуюче “завжди” і навіть відлунується в сучасності” [15, с. 75].

Таким чином, художники XIX ст., тонко відчуючи красу українського пейзажу і намагаючись віднайти гармонійне у буденному, керуючись одвічними світоглядними настановами, сформували систему образів українського культурного ландшафту. У концептуальній картині світу митців можна виокремити образи, що набувають символічного змісту. Зокрема, особливості природного ландшафту у їх сприйнятті українцями лягли в основу архетипових мотивів степу, шляху, вітряка, ріки, хати, які й формують образ ідеального довкілля в українському пластичному мистецтві. Крім того, народній уяві властива поетизація природи, коли повсякденне сприймається як величне. Саме таке образне втілення національної самосвідомості відіграло ключову роль у формуванні ідеального образу довкілля у пейзажних творах українських митців XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровський М. Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців / М. Боровський // Хроніка-2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – Вип. 37–38 : Україна: філософський спадок століть. – С. 44–52.
2. Боронь О. В. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка / О. В. Боронь. – К. : Агентство “Україна”, 2005. – 152 с.
3. Василенко В. Наша доля прослалася степами. Есе-роздум / В. Василенко // Пам’ять століть. – 1998. – № 6. – С. 125–138.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Генералюк Л. Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів (поетика, проза, малярство Т. Шевченка) / Л. Генералюк // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 21–31.
6. Генералюк Л. С. Пейзаж-гіпотипозис (пластичний пейзаж) у творчості Шевченка / Л. С. Генералюк // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XX. – С. 39–46.
7. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : Монографія. – У 2-х т. / М. Д. Гродзинський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – Т. 1. – 431 с.

8. Даренська В. М. Сакральність простору традиційного українського житла / В. М. Даренська // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – К. : ІВЦ “Політехніка”, 2009. – № 1 (25). – С. 22–26.
9. Денисенко О. Творці українського пейзажу / О. Денисенко // Образотворче мистецтво. – № 3–4. – 2000. – С. 64–66.
10. Денисенко О. Сергій Васильківський: українська доля Дикого Поля: каталог виставки / [авт. вст. статті О. Денисенко, авт.-упорядники: О. Денисенко, В. Кацай]. – Київ : Майстер книг, 2013. – 85 с.
11. Дида І. А. “Архітектурний міф” і традиції української архітектури / І. А. Дида // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2010. – № 674 : Архітектура. – С. 108–114.
12. Довженко О. П. Про красу / О. П. Довженко. – К. : Мистецтво, 1968. – 532 с.
13. Жаборюк А. А. Український живопис останньої третини ХІХ – початку ХХ століття / А. А. Жаборюк. – Київ; Одеса : Либідь, 1990. – 312 с.
14. Історія української культури / [заг. ред. І. Крип’якевича]. – Львів : Видання Івана Тиктора, 1937. – 718 с.
15. Кітов Д. Дніпро у сакральному бутті українців / Д. Кітов // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. – К. : УНІСЕРВ, 2008. – Вип. 27. – С. 70–76.
16. Колбовский Е. Ю. Ландшафт в зеркале культурологии [Электронный ресурс] // Юбилейная научная конференция “Культурный ландшафт: теория и практика”. 3–11 ноября 2003 г. – Режим доступа: <http://kultland2003.narod.ru>
17. Король С. Естетика природи у творах галицьких романтиків / С. Король // Будитель Галицької України-Руси (до 200-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича). – Львів : Логос, 2011. – С. 89–94.
18. Лильо-Откович З. Український пейзажний живопис ХІХ – початку ХХ сторіччя : [альбом] / З. Лильо-Откович. – К. : Балтія-Друк, 2007. – 120 с.
19. Лосев А. Ф. Філософія. Мифологія. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с.
20. Миколаєнко Л. Український степ як естетичний феномен / Л. Миколаєнко // Український культурологічний альманах. – К., 2000. – Вип. 37–38. – С. 28–43.
21. Мисюга Б. Витоки малярської традиції зображення краєвиду та еволюція образу природи в мистецтві Галичини ХVІ–ХІХ ст. / Б. Мисюга // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2008. – № 1(10). – С. 32–39.
22. Мойсеїв І. Рідна хата – категорія української духовності / І. Мойсеїв // Сучасність. – 1993. – № 7. – С. 151–163.
23. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К. : АТ “Обереги”, 1992. – 88 с.
24. Отрошко Л. Символічний образ України у пейзажному живописі ХІХ століття / Л. Отрошко // Україна у світовій історії. – 2014. – № 4. – С. 228–243.
25. Рик С. Ідея мандрівництва у філософії та житті Григорія Сковороди / С. Рик // Переяславські Сковородинські студії. – 2013. – Вип. 2. – С. 215–221.
26. Савицька Л. Український краєвид як мегатекст національного світобачення / Л. Савицька // Образотворче мистецтво. – 2003. – № 3. – С. 5–10.
27. Стельмах М. П. Твори в 7-ми томах / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 4. – 712 с.
28. Сумцов М. Ф. Слобожане: Історично-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Харків : Видавництво Союз, 1918. – 240 с.
29. Ткаченко І. Тарас Шевченко як творець національно-знакового образу степу / І. Ткаченко // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць. – К., 2008. – С. 81–90.
30. Чижевський Д. До характерології слов’ян. Українці / Д. Чижевський // Філософські твори: у 4 т. – К., 2005. – Т. 2. – С. 36–42.

31. Ямчук П. М. Філософія саду в світовій та українській світоглядних традиціях / П. М. Ямчук // Філософські обрії. – 2013. – Вип. 30. – С. 89–97.

REFERENCES

1. Borovskyi, M. (2000), Love of nature as a psychological factor of the peculiarity of Ukrainians, *Khronika-2000 [Chronicle 2000]*, Kyiv, Iss. 37–38, pp. 44–52. (in Ukrainian).
2. Boron', O. V. (2005), Poetyka prostoru v tvorchoosti Tarasa Shevchenka [Poetics of space in Taras Shevchenko's works], *Ahentstvo "Ukraina"*, Kyiv. (in Ukrainian).
3. Vasylenko, V. (1998), Our destiny formed by steppes, *Pamiat stolit [Memory ages]*, no. 6, pp. 125–138. (in Ukrainian).
4. Voitovych, V. (2002), *Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]*, Lybid, Kyiv. (in Ukrainian).
5. Heneraliuk, L. (2006), The image of the tree and semiotics of visual-spatial concepts (T. Shevchenko's poetic, prosaic and artistic works), *Slovo i chas [Word and Time]*, no. 6, pp. 21–31. (in Ukrainian).
6. Heneraliuk, L. S. (2009), Landscape-hypotyposis (plastic landscape) in the work T. Shevchenko's creative work", *Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Serii: Lihvistyka i literaturoznavstvo, [Actual problems of Slavic Studies. Series: Linguistics and Literary Studies: Interuniversity collection of scientific articles]*, Iss. XX, pp. 39–46. (in Ukrainian).
7. Hrodzynskyi, M. D. (2005), *Piznannia landshaftu: mistse i prostir [The knowledge of landscape: the place and space]*, vol. 1, *Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet"*, Kyiv. (in Ukrainian).
8. Darenska, V. M. (2009), Sacral space of the traditional Ukrainian housing, *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichniy instytut". Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika: zb. nauk. prats [Herald of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy: Coll. Science. works]*, Kyiv, IVC Politecnic, no 1 (25), pp. 22–26. (in Ukrainian).
9. Denysenko, O. (2000), Ukrainian landscape creators, *Obrazotvorche mystetstvo [Fine art]*, no 3–4, pp. 64–66. (in Ukrainian).
10. Denysenko, O. and Katsai, V. (2013), *Serhii Vasylykivskyi: ukrainska dolia Dykoho Polia [Serhii Vasylykivskyi: Ukrainian destiny of the Wild Field]*, *Maister knyh*, Kyiv. (in Ukrainian).
11. Dyda, I. A. (2010), Architectural myth and Ukrainian architectural traditions, *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" [Herald of the National University "Lviv Polytechnic"]*, no. 674, pp. 108–114. (in Ukrainian).
12. Dovzhenko, O. P. (1968), *Pro krasu [About the beauty]*, *Mystetstvo*, Kyiv. (in Ukrainian).
13. Zhaboriuk, A. A. (1990), *Ukrainskyi zhyvopys ostannoï tretyny 19 – pochatku 20 st. [Ukrainian painting of the late XIX – early XX centuries]*, Lybid, Kyiv; Odesa. (in Ukrainian).
14. Krypiakievych, I. (1937), *Istoriia ukrainskoi kultury [History of Ukrainian culture]*, *Vydannia Ivana Tyktora*, Lviv. (in Ukrainian).
15. Kitov, D. (2008), Dnipro in Ukrainian sacred being, *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats [Ethnic history of the peoples of Europe: Collected Works]*, Kyiv, UNISERV, Iss. 27, pp. 70–76. (in Ukrainian).
16. Kolbovskyi, E. Iu. (2003), Landscape as a mirror of Cultural, *Yubyleinaia nauchnaia konferentsiia [Cultural landscape: theory and practice]*, November 3-11, available at: <http://kultland2003.narod.ru/1-2.html> (access March 12, 2015). (in Russian).
17. Korol', S. (2011), Aesthetics of nature in Galician romantic works, *Budytel Halytskoi Ukrainy-Rusy (do 200-littia vid dnia narodzhennia Markiiiana Shashkevycha) [Galician adherents of Ukraine-Rus (to the 200-th anniversary of the birth M. Shashkevych)]*, Lviv, Logos, pp. 89–94. (in Ukrainian).
18. Lyl'o-Otkovych, Z. (2007), *Ukrainskyi peizazhnyi zhyvopys XIX – pochatku XX storichchia [Ukrainian painting of XIX – early XX centuries]*, *Baltija-Druk*, Kyiv. (in Ukrainian).
19. Losev, A. F. (1991), *Fylosofiia. Myfolohiia. Kultura [Philosophy. Mythology. Culture]*, *Polytyzdat*, Moscow. (in Russian).

20. Mykolajenko, L. (2000), Ukrainian steppe as an aesthetic phenomenon, *Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh* [Ukrainian cultural almanac], Kyiv, Iss. 37–38, pp. 28–43. (in Ukrainian.)
21. Mysiuha, B. (2008), The origins of the tradition a painting of the landscape and the evolution of the image the nature in the XVI–XIX centuries art of Galichina, *Biuletyn Lvivskoho filialu Natsionalnoho naukovo-doslidnoho restavratsiinoho tsentru Ukrainy* [Bulletin of the Lviv branch of the National Research and Restoration Center of Ukraine], Lviv, no. 1 (10), pp. 32–39. (in Ukrainian).
22. Moiseiv, I. (1993), Native house as the category of Ukrainian spirituality, *Suchasnist* [Modernity], no. 7, pp. 151–163. (in Ukrainian).
23. Nechui-Levytskyi, I. (1992), *Svitohliad ukrainskoho narodu. Eskiz ukrainskoi mifolohii* [The outlook of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology], AT Oberehy, Kyiv. (in Ukrainian).
24. Otroshko, L. (2014), The symbolic image of Ukraine in landscape painting of the nineteenth century, *Ukraina u svitovii istorii* [Ukraine in world history], no. 4, pp. 228–243. (in Ukrainian).
25. Ryk, S. (2013), The idea of wandering in Hryhoriy Skovoroda's philosophy and life, *Pereiaslavski Skovorodynski studii* [Pereiaslav Skovorodynski studios], Iss. 2, pp. 215–221. (in Ukrainian).
26. Savytska, L. (2003), Ukrainian landscape as a megatext national outlook, *Obrazotvorche mystetstvo* [Fine art], no 3, pp. 5–10. (in Ukrainian).
27. Stelmakh, M. P. (1983), *Tvory v 7-my tomakh* [Works in 7 volumes], Dnipro, Kyiv. (in Ukrainian).
28. Sumtsov, M. F. (1918), *Slobozhane: Istorychno-etnografichna rozvidka* [Slobozhane: historic-ethnographic exploration], Vydavnytstvo "Soiuz", Kharkiv. (in Ukrainian).
29. Tkachenko, I. (2008), Taras Shevchenko as the creator of the national image of steppe, *Shevchenkoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats* [Shevchenkoknowledge Studios: scientific research journal], Kyiv, pp. 81–90. (in Ukrainian).
30. Chyzhevskyi, D. (2005), About the character of slavs. Ukrainians, *Filosofski tvory u 4 t.*, [Philosophical works: in 4 vol.], Kyiv, pp. 36–42. (in Ukrainian).
31. Yamchuk, P. M. (2013), Philosophy of garden in the world and Ukrainian philosophical traditions, *Filosofski obrii* [Philosophical horizons], Iss. 30, pp. 89–97. (in Ukrainian).

УДК 7.038.541

Наталія Кохан

ЛЕНД-АРТ, ЯК СТИМУЛ ПОЯВИ НОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ

У статті досліджено базові приклади ленд-арту та ландшафтного дизайну, які дозволяють проаналізувати цінність експерименту, здійснюваного художниками ленд-арту, і побачити можливість подальшого розвитку ідей у масштабі міського середовища. Виділено дві тенденції в розвитку ландшафтного дизайну (геопластичну трансформацію ландшафту і зміну контексту промислового середовища (редімейди в ленд-арті)). Знайдено прийоми, які застосовувалися художниками в артефактах ленд-арту й отримали свій розвиток у практиці ландшафтного дизайну.

Ключові слова: ленд-арт, ландшафтний дизайн, геопластика, архетипічні форми.